

1 Gezicht op Breda vanuit het noordwesten met in het midden de suikerfabriek. Olieverfschets van R.W. Kleijn uit 1889. (Bron: Collectie Breda's Museum)

Suikerfabriek 'Wittouck' Breda

1872 – 2005

door

Peter van de Steenoven

In 1872 werd langs de Mark nabij het station Breda een suikerfabriek gebouwd. Deze fabriek bleef tot 2005 in bedrijf en was gedurende al die tijd niet alleen een zeer beeldbepalend element in de skyline van Breda, maar ook een belangrijke bron van welvaart, werkgelegenheid en luchtvervuiling voor de stad. Dat de fabriek het zolang heeft volgehouden is bijzonder, gezien de veelvuldige periodes van hevige onderlinge wedijver om het voortbestaan van de vele fabrieken in de suikersector. In deze bijdrage wordt een overzicht gegeven van de geschiedenis van de fabriek en getracht te verklaren waarom de Bredase locatie veel langer dan de meeste concurrenten in bedrijf is gebleven.¹

EEN ONFORTUINLIJKE START

In het derde kwart van de negentiende eeuw was investeren in de suikerindustrie populair in Nederland. Men verwachtte flinke opbrengsten en er werden tussen 1858 en 1873 33 suikerfabrieken gesticht waarvan 21 in West-Brabant.² Ook in Breda had een aantal investeerders goede verwachtingen van de suikerfabricage. In 1872 kreeg de commanditaire vennootschap 'Bredasche Beetwortelsuikerfabriek Van Aken, Segers en Compagnie' van Gedeputeerde Staten van Noord-Brabant vergunning om een suikerfabriek te bouwen op het grondgebied van de gemeente Princenhage bij de Mark en nabij de spoorlijn ten noorden van Breda.³ De nieuwe fabriek zorgde direct voor werk voor 80 werklieden en een toename van ruim 300 schepen die de Bredase haven aandedden in 1873.⁴

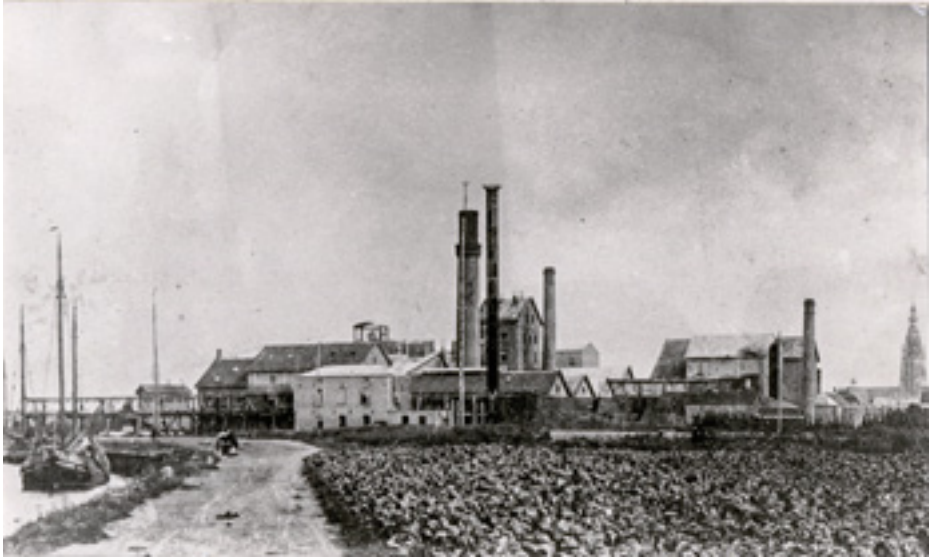
De eerste bedrijfsresultaten vielen echter tegen. De fabriek was december 1872, dus aan het einde van de campagnetijd, gereed gekomen en daardoor had men het eerste jaar deels bedorven bieten moeten verwerken. Bieten die niet snel worden verwerkt verliezen snel suikergehalte. De eerste directeur, Gustaaf Pieper, bleek ook onvoldoende bekend met de nieuwe diffusiewerkwijze die in Breda werd toegepast. Diffusie is het proces waarbij de suiker uit de in repen gesneden suikerbiet wordt opgelost in heet water om daarna te worden gezuiverd, verdampt en gekristalliseerd. Er moest deskundige hulp van buiten worden ingehuurd en de productie opnieuw opgestart. De campagne van 1873/74 verliep technisch een stuk beter, maar werd financieel ook geen succes omdat men de bieten voor

1 Met dank aan Pierre van Diepen, Ton Kappelhof en Cock Gorisse voor hun aanvullingen en commentaar op eerdere versies van dit artikel.

2 Bakker, *Het begin van de suikerindustrie in West-Brabant*, 66.

3 Uittreksel uit het Register van besluiten van de Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Brabant d.d. 8 februari 1872 in SAB, ACSMB, inv. nr. 118.

4 Van Diepen, *Suikerfabriek "De Wittouck"*, 46.

2. De Wittouck omstreeks 1890 gezien vanuit het noorden met links schepen die de suikerbieten aanleverden. Langs het water het onverharde jaagpad. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda nr. 19850064)

een te hoge prijs had ingekocht. De fabriek werd te koop gezet en op 7 september 1874 gekocht door de Belgische suikermagnaat Felix Wittouck voor het bedrag van 174.000 gulden.⁵ De oorspronkelijke eigenaren leden een enorm verlies. De initiatiefnemers Van Aken en Segers waren geruïneerd.⁶

3. De Wittouck omstreeks 1890 gezien vanuit het oosten met op de voorgrond de Mark. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda nr. 19850065)

OPGENOMEN IN HET WITTOUCK SUIKERIMPERIUM

Felix Wittouck investeerde al vele jaren in de suikerindustrie en had onder meer belangen in fabrieken in Bergen op Zoom en in België. Hij bracht de nodige deskundigheid en ervaring in bij de fabriek bij Breda. Hij stelde een nieuwe directeur aan, de Duitser A. Springer, en onder zijn leiding werd de campagne van 1875/76 een succes. Men verwerkte 13.000 ton bieten tot 966 ton ruwsuiker. Vanaf die tijd kreeg de Bredase fabriek de naam 'Wittouck'.⁷

In 1881 schonk Felix Wittouck de Bredase fabriek aan zijn zoon Paul Wittouck. Deze liet de fabriek direct ingrijpend verbouwen waardoor de capaciteit verdubbelde. In 1887 voegde hij de Bredase fabriek samen met die van Bergen op Zoom tot de "N.V. Sucrieries de Breda et de Bergen op Zoom". Directeur werd H. Vrins. Deze nam in 1899 het initiatief tot de oprichting van een melassespiritusfabriek in Bergen op Zoom.⁸ Dit verzekerde de suikerfabrieken van afname van het nevenproduct melasse.

Paul Wittouck streefde voortdurend naar concentratie van de bietsuikerindustrie. Alleen al in de Westhoek van Brabant waren er nog 17 suikerfabrieken die elkaar hevig beconcurrerden, met name bij de inkoop van suikerbieten. In 1908 werden de fabrieken van Wittouck in Bergen op Zoom en Breda samengevoegd met die van Oudenbosch en Stampersgat in de N.V. 'Algemeene Suiker Maatschappij' te Breda. In 1919 werden alle 17 nog bestaande particuliere suikerfabrieken en raffinaderijen in Nederland samengevoegd in de N.V. 'Centrale Suiker Maatschappij'.⁹ Naast de fabrieken van de C.S.M. waren er in Nederland ook nog zeven coöperatieve suikerfabrieken die in 1966 werden samengevoegd in de Suiker Unie.¹⁰

4. Paul Wittouck, suikermagnaat en eigenaar van de Bredase suikerfabriek vanaf 1881. (Bron: Stadsarchief Breda, CSM Wittouck archief inv. nr. 423 collectie Van Diepen, glasnegatief)

SLECHTE ARBEIDSSOMSTANDIGHEDEN

De suikerfabriek vormde een belangrijke bron van werkgelegenheid voor Breda en omstreken, met name in de campagnetijd, van half september tot half december. Rond 1890 waren er in campagnetijd ongeveer 450 mensen werkzaam op de Wittouck, de eerste maanden na het sluiten van de campagne nog 75 man, terwijl er 45 mensen vast in dienst waren. De lonen voor de arbeiders in de campagne waren voor Bredase begrippen hoog, 2 à 3 gulden per dag, maar het werk was tijdelijk, de werkdagen enorm lang en de werk-

5 Asselbergs, *Gedenkboek*, 16-18

6 Hallema, *Geschiedkundig overzicht*, 16

7 Asselbergs, *Gedenkboek*, 19; Van Diepen, *Suikerfabriek "De Wittouck"* (vervolg), 27

8 Asselbergs, *Gedenkboek*, 21-22

9 Van Diepen, *Suikerfabriek "De Wittouck"* (vervolg), 27-30

10 Zie voor de grote lijnen van de geschiedenis van de bietsuikerindustrie in Nederland de bijdrage in dit jaarboek van Ton Kappelhof

omstandigheden veelal slecht. In 1890 werd er door de Staatscommissie Rochussen een onderzoek gedaan naar de arbeidsomstandigheden in de Nederlandse industrie om na te gaan of de nieuwe Arbeidswet werd nageleefd en eventueel moest worden uitgebreid.

In dit kader werden ook vier werknemers van de Bredase suikerfabriek gehoord. De verslagen hiervan geven een goed beeld van de arbeidsomstandigheden in de fabriek rond 1890.¹¹

Er werd met twee ploegen gewerkt, de dag en de nachtploeg, die elk van 7 tot 7 uur aanwezig moesten zijn. Officieel was het een tienuren werkdag, maar er was geen schaftlokaal en ook geen geregelde pauze of schafttijd. Om de week werd de nacht en de dagploeg gewisseld. Rond 1890 werkte men tijdens de campagne ook zondags door. Dit had tot effect dat men om de twee weken 24 uur achter elkaar moest werken! Bovendien woonden de arbeiders vaak een eind van de fabriek af, die afstand moest te voet worden afgelegd hetgeen ook de nodige tijd kostte.

Het werk was vaak heel zwaar. Het werk in de suikerbereiding moest veelal in grote hitte met weinig lucht en soms met stuiving van kalk worden verricht. De zakkendragers moesten zakken van 100 kilo dragen. De schepen die de suikerbieten aanvoerden werden met de hand gelost. In de ruimen waren het vooral vrouwen die de bieten in manden verzamelden. Vervolgens werden die over loopplanken naar de afvoerkanalen op de wal gedragen. Langs de Mark was er nog geen kade aangelegd, het was meer een jaagpad. Pas in 1905 werd de eerste bietenloskraan opgesteld.¹² Maar ondanks het lange en zware werk en de gebrekkige arbeidsvoorwaarden meldden zich jaarlijks veel meer arbeiders voor de campagne aan dan dat er nodig waren.

De fabriek had in 1890 nog geen eigen ziekenfonds of begrafenisfonds. Werknemers werden bij ziekte gratis behandeld door de arts die de fabriek bezocht. Was men arbeidsongeschikt door ziekte dan kreeg men gedurende een aantal weken de helft van het loon. In 1903 werd er een werkliedenvereniging voor de werknemers van de fabriek opgericht met als doel ondersteuning te bieden bij ziekte en andere ernstige gebeurtenissen. Het lidmaatschap was vrijwillig en kostte 10 cent per week. Bij ziekte kregen de leden een uitkering van 6 gulden per week, maximaal 13 weken. Bij overlijden werd 25 gulden uitgekeerd.¹³

Met protesten van werknemers tegen de arbeidsvoorwaarden werd korte metten gemaakt. Op 6 november 1905 ontstond een staking van ongeveer 50 bietenlossers die het niet eens waren met het intrekken van een toelage van 2 gulden per week voor het werken met zeer vuile bieten. De directie dreigde de stakers te ontslaan. Er werden vijf marechassees te hulp geroepen om zo nodig de orde te handhaven. De stakers weigerden het werk te hervatten en gingen die dag naar huis. De volgende ochtend meldde de helft van de stakers zich echter weer bij het werk en kreeg toestemming om weer te beginnen.¹⁴

5. C.M. Asselbergs, directeur van de Wittouck van 1907 tot 1932. (Bron: Stadsarchief Breda, CSM Wittouck archief inv.nr. 423 collectie Van Diepen, glasnegatief)

Tijdens de Eerste Wereldoorlog kampte men in de suikerfabriek met een tekort aan arbeidskrachten in verband met de mobilisatie. Het tekort aan arbeidskrachten werd opgelost met geïnterneerde Belgische soldaten die op het fabrieksterrein werden gehuisvest.¹⁵

TECHNISCHE VERNIEUWINGEN

De bereiding van voor consumptie geschikte suiker uit suikerbieten was een tamelijk ingewikkeld proces waarbij veel warmte nodig was.¹⁶ Eerst bereidde men ruwsuiker uit de bieten en vervolgens moest die ruwsuiker worden geraffineerd. Vanaf 1895 zocht men in Breda in navolging van wat de concurrenten deden naar manieren om dit proces te vereenvoudigen en daarbij ook de arbeidsomstandigheden, met name de temperatuur waarin gewerkt moest worden, te verbeteren. In 1903 ging men er in Breda als eerste in Nederland toe over om op fabrieksschaal witsuiker rechtstreeks uit bieten te produceren. Dit vormde een bedreiging voor de bestaande raffinadeurs.¹⁷

Om de harde concurrentiestrijd met de vele andere suikerfabrieken te overleven bleef men in Breda voortdurend bezig met technische innovaties om verwerkingskosten te verlagen en nevenproducten te genereren die zorgden voor extra inkomsten. Zo installeerde men in 1908 in een nieuw gebouw een nieuwe zogenaamde Steffen-installatie waarmee men niet alleen meer dan 1000 ton bieten per dag tot ruwsuiker kon verwerken, maar ook suikerpulp kon produceren, met als handelsnaam "Protos". Dit was een hoogwaardig veevoer dat in tijden van lage suikerprijzen toch zorgde voor extra inkomsten.¹⁸

De directeur van de Wittouck, C.M. Asselbergs, ontwierp persoonlijk in 1917 een systeem van continue carbonatatie waarmee de sapzuivering veel efficiënter kon worden uitgevoerd.¹⁹ Bij de carbonatatie wordt na de toevoeging van kalk aan het ruwsap koolzuurgas door het sap geblazen om het te reinigen van niet-suikers. Op de door Asselbergs ontwikkelde techniek werd octrooi aangevraagd en ze werd later in vele fabrieken in binnen- en buitenland ook toegepast. De techniek om witsuiker rechtstreeks uit bieten te fabriceren werd nog verder verbeterd.

Ook ging men zich specialiseren in raffinage van ruwsuiker. In de jaren '20, toen de suikerprijs daalde en de bietenprijs steeg, besloot de centrale leiding van de C.S.M., waartoe de Wittouck inmiddels behoorde, dat men zich in Breda moest concentreren op de raffinage. Er werd veel ruwe rietsuiker, de goedkope zogenaamde Cubasuiker, verwerkt. Men raffineerde in die jaren het hele jaar door. De meeste geraffineerde suiker werd geëxporteerd. De eigenlijk voor Breda bestemde bieten werden tijdens de campagnes van 1925 - 1928 in zusterfabrieken verwerkt.²⁰ De raffinage-activiteiten in Breda zijn waarschijnlijk de redding

11 Verslagen van de verhoren van werknemers in het kader van de arbeidsenquête van 1890 in SAB, ACSMB, inv. nr. 421 Verzameling Van Diepen Asselbergs, *Gedenkboek*, 24-25

13 Reglement van de Werklieden-Vereeniging "Onderlinge Hulp" van de Beetwortelsuikerfabriek Sucreries de Breda et de Bergen-op-Zoom in SAB, ACSMB, inv. nr. 422 Verzameling Van Diepen

14 *Bredasche Courant* 6-11-1905; *Tilburgsche Courant* 9-11-1905

15 Asselbergs, *Gedenkboek*, 29

16 Zie voor een uitgebreidere beschrijving van het productieproces van suiker uit beetwortelen het inleidende hoofdstuk in dit jaarboek van Ton Kappelhof

17 Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 21

18 Asselbergs, *Gedenkboek*, 28-29

19 Hallema, *Geschiedkundig overzicht*, 24

20 Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 55

6. Luchtfoto van het fabriekscomplex omstreeks 1933. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda, nr. 19970216)

geweest van de locatie want in verband met de overproductie en de lage suikerprijs was de conserndirectie van de CSM genoodzaakt verscheidene zusterfabrieken te sluiten.

Dat men in de Bredase fabriek zoveel aan technische innovatie deed was mede te danken aan het feit dat de bedrijfsleiding bestond uit technisch zeer onderlegde personen. Vanaf 1900 waren ir. J.B. Nachenius en C.M. Asselbergs in de leiding opgenomen, de laatste was tot 1932 directeur van de Wittouck. Deze heren richtten samen ook het Technisch Bureau voor Economisch Kolenverbruik op waaruit de Ventilatorenfabriek Asselbergs&Nachenius is voortgekomen.²¹ Voor het produceren van suiker uit bieten was zeer veel warmte nodig die met kolen werd opgewekt. Tijdens de Eerste Wereldoorlog ontstond een tekort aan steenkool. Men ging toen in Breda bruinkool in plaats van steenkool gebruiken.

| GEBREKKIGE BEDRIJFSBRANDWEER

31 augustus 1930 ontstond er brand in het magazijn van de fabriek waar zich veel licht ontvlambare spullen bevonden. De bedrijfsbrandweer beschikte slechts over één handpomp. De brand sloeg snel om zich heen. De stadsbrandweer was gealarmeerd, maar moest vijf minuten voor de spoorwegovergang blijven staan vanwege een passerende trein. Het magazijn, het snijmachinestation, een deel van het kantoor en het archief gingen verloren. Het was vlak voor het begin van de campagne, maar men slaagde er toch in zo snel zoveel schade te herstellen dat men op tijd met de campagne kon starten.²²

CRISISJAREN REDELIJK DOORGEKOMEN

De grote economische crisis van de jaren dertig ging ook aan de suikersector niet ongemerkt voorbij. Groot-Brittannië, een grote afnemer van geraffineerde suiker, voerde eind jaren '20 hoge invoerrechten in. De raffinage van elders geproduceerde ruwsuiker, waarmee de Wittouck in de tweede helft van de jaren twintig het hoofd boven water had gehouden werd economisch veel minder interessant. Het voortbestaan van de fabriek stond begin 1929 ter discussie ook omdat het de vraag was hoe men weer aan voldoende suikerbieten als grondstof zou moeten komen.²³ De concerndirectie van CSM besloot niettemin dat men in Breda toch weer grootschalig suikerbieten zou gaan verwerken, terwijl elders verscheidene raffinaderijen en bietsuikerfabrieken werden gesloten.

Wat de redenen zijn geweest om juist in Breda na vier jaar de suikerbietenverwerking weer op te pakken is niet geheel duidelijk. De directeur van de Bredase fabriek, C.M. Asselbergs, was niet alleen technisch zeer deskundig, maar ook een man met zeer veel goede contacten in het C.S.M. concern. Hij was al sinds 1907 algemeen directeur van de Wittouck en had een zeer goede band met J.P. van Rossum, één van de sterke mannen in de concernleiding.²⁴ Waarschijnlijk speelde ook een rol dat de lonen voor ongeschoolde arbeid in Brabant vergeleken met de rest van Nederland laag waren. In het Dagblad Het Volk werd de suikerfabriek Breda daarvan expliciet als voorbeeld genoemd, waarbij men vermeldde dat zij maar een weekloon van twaalf gulden betaalde aan ongeschoolde arbeiders.²⁵ De Tribune, dagblad van de Communistische partij Holland, wijdde januari 1930 zelfs een voorpagina artikel aan de suikerfabriek in Breda met als titel 'De suikerslaven van Breda' waarin zij de arbeidsvoorwaarden van de arbeiders tijdens de bietcampagne hekeld.²⁶

Vanaf 1929 ging men in Breda dus weer volop zelf bieten verwerken, de capaciteit van bietenverwerking werd opgevoerd tot 2200 ton per dag in 1937. Tijdens die campagne waren er 862 werknemers in dienst van de Wittouck. Men werkte in 3-ploegendienst 56 uur per week. De lonen lagen in 1937 tussen de 16 en 24 gulden per week.²⁷

Vanaf 1929 ging men suiker verpakken in ponds- en kilocartons, waarvoor in 1933 een nieuw gebouw met automatische pakmachines werd weggezet. Het werk op de kleinverpakkingsafdeling werd meest verricht door jongens van 14 jaar, er werkten ongeveer 50 jongens. Ook bleef men op kleine schaal raffineren en vanaf 1932 ging men basterdsuiker fabriceren.

Vanaf 1932 was er wereldwijd sprake van een suikercrisis met overproductie en steeds verder dalende prijzen. De Nederlandse regering greep in met een bietencontingentering en een suikergarantieprijs. In Breda probeerde men de crisis door te komen door zo zuinig mogelijk beheer. Men plaatste ketels en apparatuur van zusterfabrieken die werden gesloten.

21 Van Diepen, *Suikerfabriek "De Wittouck" (vervolg)*, 29

22 Asselbergs, *Gedenkboek*, 35; *Bredasche Courant* 1-9-1930

23 *Het Vaderland*, staat en letterkundig nieuwsblad, 19 januari 1929 avond

24 Hallema, *Geschiedkundig overzicht*, 23

25 *Het Volk*: dagblad voor de arbeiderspartij, 22 april 1929 avond

26 *De Tribune*, dagblad van de Communistische partij Holland, 15 januari 1930

27 Asselbergs, *Gedenkboek*, 36-39; W.F.H. Speller, *De bietcampagnes 1937&1977 in Breda in "op de Korrel" jg. 31 (1978) nr. 3 en 4 in SAB, ACSMB, inv. nr. 424 Verzameling Van Diepen*

7. Markkade rond 1940 waar met kranen de schepen met suikerbieten worden gelost. (Bron: Stadsarchief Breda, CSMWittouck archief inv.nr. 445.1, glasnegatief)

WOELIGE OORLOGSJAREN

Gedurende de Tweede Wereldoorlog liep de productie fors terug. Er waren grote problemen met de aanvoer van suikerbieten en andere hulp en grondstoffen. De raffinage werd gestopt vanwege gebrek aan grondstof, op het eind van de oorlog moest ook de kleinverpakking worden gestaakt vanwege papiergebrek. Ook was er voor de campagnes een tekort aan personeel. Maar er werden van het vaste personeel geen mensen gevorderd om in Duitsland te worden tewerkgesteld.²⁸

De fabriek had uiteraard ook te stellen met de algemene beperkende maatregelen vanwege oorlog en bezetting, zoals de avondklok, de verduisteringsvoorschriften in verband met de luchtbescherming en de distributieregels.

Het personeel toonde zijn betrokkenheid met de medeburgers die werden getroffen door onderdrukingsmaatregelen door in april 1943 mee te doen aan de zogenoemde april-mei-stakingen als reactie op het Duitse bevel dat de 300.000 Nederlandse oud-militairen in krijgsgevangenschap moesten worden weggevoerd. Er werd op de Wittouck, net als bij een aantal andere Bredase bedrijven, gedurende drie dagen gestaakt. 107 van de 145 werknemers namen deel aan de staking.²⁹

Vlak voor de bevrijding van Breda op 29 oktober 1944 maakte de fabriek nog spannende tijden door. Op het fabrieksterrein was een Duitse trein met munitie gerangeerd. Men vreesde beschieting door geallieerde vliegtuigen die een enorme explosie zou hebben veroorzaakt. Ook was men bang voor acties van de zich terugtrekkende Duitse soldaten, zoals het opblazen van de noodcentrale voor de opwekking van elektriciteit of roof van

de suikervoorraad. Een deel van de suikervoorraad werd elders opgeslagen. Een aantal verzetsstrijders van de O.D. werd samen met twee personeelsleden in de fabriek ondergebracht om zo nodig te kunnen optreden tegen Duitse sabotage. In de nacht voor de bevrijding poogden enige Duitse soldaten de hermetisch gesloten fabriek binnen te komen, maar gelukkig dropen ze snel af, want de verzetsstrijders beschikten samen maar over één geweer.

De ongehavend uit de oorlog komende fabriek kon het eerste halfjaar een belangrijke bijdrage leveren aan de stroomvoorziening van de stad. De elektriciteitsvoorziening vanuit de centrale in Geertruidenberg was door de Duitsers onklaar gemaakt. Gedurende een halfjaar zorgden noodcentrales die op enkele bedrijfsterreinen in de stad waren geïnstalleerd voor een provisorische elektriciteitsvoorziening in de stad.³⁰ In overleg met de gemeente was tijdens de oorlog ook op het terrein van de suikerfabriek een noodcentrale gebouwd.

De campagne van 1944 was door het verloop van de oorlog enorm vertraagd en leverde uiteraard ook veel minder suiker op. Ook in 1945 was de productie nog gering door de geringe beschikbaarheid van bieten. Men verwerkte slechts 41.220 ton suikerbieten.³¹

8. ir. C.J. Asselbergs, directeur van de 'Wittouck' van 1932-1963. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda, nr. 19540084)

KRACHTIG HERSTEL DIRECT NA DE OORLOG

Door de geringe beschikbaarheid van bietsuiker moesten er direct na de oorlog grote hoeveelheden ruwe rietsuiker worden geïmporteerd en geraffineerd om in de Nederlandse suikerbehoefte te voorzien. De Wittouck ging daarom vanaf juli 1946 weer volop raffineren buiten de campagnetijd, in de daarop volgende jaren ook voor de export. De regering ging de verbouw van suikerbieten stimuleren waardoor ook de productie van bietsuiker sterk kon toenemen. Er werden daartoe in Breda flinke investeringen gedaan in allerhande ketels en apparatuur zodat de verwerking van suikerbieten in de campagne van '49/50 was opgevoerd tot 250.000 ton. Ook de kleinverpakking van suiker werd weer met voortvarendheid opgepakt.³²

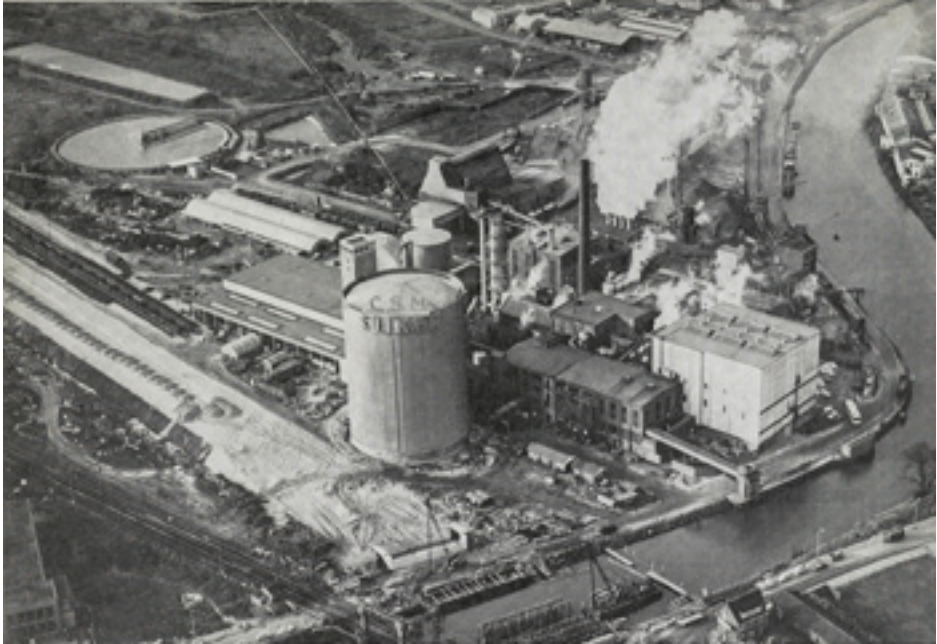
28 Asselbergs, *gedenkbboek*, 40-43

29 Joop Bakker, 'J.E.A. van de Poel en de april-meistakingen van 1943 in Breda', 160

30 Asselbergs, *Gedenkbboek*, 43,44; *De Stem*, 30 oktober 1946

31 Asselbergs, *Gedenkbboek*, 79

32 Asselbergs, *Gedenkbboek*, 47,48

9. Luchtfoto van het fabriekskomplex in 1970 bij het verleggen van de spoorlijn ten behoeve van het nieuwe station. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda, nr. 1987012)

De oorlogsgebeurtenissen hadden blijkbaar ook de afstand tussen directie en personeel kleiner gemaakt. Reeds op 23 december 1944 zond directeur C.J. Asselbergs een brief aan het personeel waarin hij met het oog op een betere verstandhouding tussen directie en personeel de oprichting aankondigde van een fabriekscommissie die door alle werknemers zou worden gekozen.³³

| GROEI, MODERNISERING EN DIVERSIFICATIE VAN DE PRODUCTIE

In de jaren '50 werd de productiecapaciteit van de Wittouck nog aanzienlijk verder opgevoerd. Het verwerkingsproces werd steeds verder gemechaniseerd en geautomatiseerd. Met steeds minder mensen kon men een steeds grotere hoeveelheid bieten verwerken. Dat gebeurde ook bij concurrerende fabrieken zodat er eind jaren '50 zowel nationaal als Europees sprake was van overproductie. Vandaar dat men vanuit Brussel ingreep. Vanaf 1968 voerde de Europese Gemeenschap een sterk ordenend beleid m.b.t. de suikermarkt. Er werden hoge importheffingen op suiker van buiten de Europese Unie ingesteld. Ruwe rietsuiker werd nauwelijks meer geïmporteerd. Er golden productiequota per land en minimumprijzen voor suikerbieten en suiker. Dit beleid leidde tot stabiele inkomsten voor boeren en verwerkende bedrijven binnen de toegestane quota, maar ook het einde van de raffinage van rietsuiker. In Breda was men in 1958 al gestopt met de raffinage van ruwsuiker van elders. In 1965 besloot de concernleiding van de C.S.M. om de in raffinage gespecialiseerde, maar sterk verouderde Wester Suikerraffinaderij in Amsterdam te sluiten, ook vanwege de hoge lonen in de regio Amsterdam. De productie van de betere

10. Bouw van nieuwe productieafdeling voor stroop, basterdsuiker en vloeibare suiker in 1981. (Bron: BN De Stem/Stadsarchief Breda, fotocollectie Johan van Gurp, nr. JVG19810319032)

soorten kristalsuiker, bruine basterdsuiker en vloeibare suiker werd van Amsterdam overgebracht naar Breda, maar de Bredase kleinverpakkingsafdeling werd naar de fabriek in Groningen verplaatst.³⁴

In de Wittouck werd flink geïnvesteerd. In 1968 en 1975 werden de twee kolossale opslagsilo's gebouwd voor 32.000 en 40.000 ton suiker. De bouw van de eerste was overigens noodzakelijk omdat voor realisering van het nieuwe Breda Hoog NS-station een deel van het fabriekscampus moest worden gesloopt. De verdere rationalisatie en automatisering van de suikerproductie leidde tot een nog grotere productiecapaciteit met steeds minder personeel. In de campagne van 1977 verwerkte men met 285 personeelsleden 560.000 ton suikerbieten.³⁵

Vanaf eind jaren '70 beschouwde de concernleiding van de C.S.M. de grootste locaties, Breda en Vierlaten, als de meest geschikte om vernieuwingsinvesteringen te concentreren.³⁶ De kleinere fabrieken in Oud Beijerland en Steenberg werden al in de jaren '70 gesloten, de fabriek in Sas van Gent in 1986. Dat leidde ertoe dat in de jaren '80 grootschalige technische en bouwkundige vernieuwingen plaats vonden op het fabrieksterrein in Breda: een nieuw gebouw voor de productie van stroop, basterdsuiker en vloeibare suiker, een nieuwe afdeling met malaxeurs, een nieuwe 62 meter hoge kalkoven voor de productie van ongebluste kalk en koolzuurgas, een nieuwe diffusietoren van 34 meter hoog. Men

33 Kopie van deze brief in SAB, ACSMB, inv. nr. 425 Verzameling Van Diepen

34 Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 127

35 W.F.H. Speller, De bietencampagnes 1937&1977 in Breda in "op de Korrel" jg. 31 (1978)nr. 3 p.15 en nr. 4, p. 18 in SAB, ACSMB, inv. nr. 424 Verzameling Van Diepen

36 Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 176

verwerkte jaarlijks 800 à 900 duizend ton suikerbieten, 70 maal de hoeveelheid die men bij de start in 1874 verwerkte. In 1986 werd nabij de Bredase suikerfabriek aan de Valveken voor de laboratorium activiteiten die sinds de jaren '50 voor het CSM concern in Breda werden uitgevoerd een nieuw centraal suiker laboratorium gebouwd. Toen de concernleiding zich in 1992 genoodzaakt zag de suikerproductie verder te concentreren en een aantal fabrieken te sluiten was het niet verwonderlijk dat Breda de dans weer ontsprong, ook al werd daarover wel gespeculeerd. Nu besloot men de productie in Halfweg te stoppen. Alleen in Hoogkerk (Groningen) en Breda zouden nog bieten voor de C.S.M. worden verwerkt.³⁷ In 1993 werd in Breda op het fabrieksterrein een nieuw kantoor gebouwd.

| VRACHTAUTO'S GINGEN SCHEPEN VERVANGEN

Aanvankelijke werden de meeste suikerbieten per schip naar Breda getransporteerd. Begin jaren '80 was dit echter nog maar ongeveer 30% van het totaal, 60% werd toen al per vrachtwagen aangevoerd, de rest via het spoor.³⁸ 30% was overigens meer dan 200.000 ton, meer dan de totale hoeveelheid suikerbieten die in de eerste jaren na de oorlog in de Wittouck werd verwerkt! Die grote schepen kwamen vooral uit de Noord-Oost-polder, maar daar kwam in 1987 abrupt een einde aan omdat de C.S.M. concernleiding besloot dat die bieten voortaan in Vierlaten bij Hoogkerk, gemeente Groningen zouden worden verwerkt. De fabriek in Breda zou de bieten voor de CSM uit Zuid-Nederland verwerken, die vrijwel allemaal per vrachtwagen werden aangevoerd.³⁹

11. Aanvoer van suikerbieten per vrachtauto via de Zoete Inval. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda, nr.D5122)

MILIEUZORG

Vrijwel elke Bredenaar weet nog uit eigen waarneming dat de verwerking van suikerbieten gepaard gaat met de uitstoot van enorme hoeveelheden vervuild water en een waarschijnlijk voor de gezondheid niet zo erg schadelijke, maar erg penetrante luchtvervuiling. Daar waren de autoriteiten zich al vanaf de stichting van de fabriek van bewust. In het besluit waarin Gedeputeerde Staten in 1872 vergunning verleenden werden al enkele voorwaarden gesteld m.b.t. het milieu. De vuurhaarden en ketels moesten zo volledig mogelijke rookverbranding mogelijk maken. De schoorsteen moest tenminste 20 meter hoog zijn. Het afvalwater mocht alleen in de Mark worden geloosd en moest eerst worden gezuiverd zodat het geen voor de gezondheid nadelige bestanddelen meer zou bevatten.⁴⁰

Daarmee werden de uitstoot van vuil water en de typerende weeë geur niet uitgesloten. De hoeveelheden vervuiling werden door de forse vergroting van de productie steeds groter. Bovendien kwam door de stadsuitbreiding de in het buitengebied gestichte fabriek midden tussen grote woonwijken te liggen.

In 1950 werden nieuwe bezinkbassins en een lange modderwaterleiding aangelegd. Voor wat betreft de brandstof ging men in 1963 over van kolen op stookolie en in 1972 op aardgas.⁴¹

In 1969 trad de Wet Verontreiniging Oppervlaktewater in werking. Dit noodzaakte tot een verdere sanering van het afvalwater en de aanleg van een gesloten rioleringsstelsel. Men ging water zuiveren met beluchters en sproeiinstallaties.⁴² De Emerput, in 1963 uitgezogen voor de aanleg van het nabijgelegen industrieterrein, werd in gebruik genomen als bezinkput. Die put moest regelmatig worden leeggemaakt. Met de bietspecie werd onder meer de geluidswal langs de Backer en Ruebweg aangelegd.⁴³

In de jaren zeventig werd er in Breda in samenwerking met de Landbouwhogeschool in Wageningen geëxperimenteerd met anaerobe zuivering. Er werd een installatie gebouwd waarin bacteriën de resterende suiker in het water afbreken. Hierbij kwam methaangas vrij dat als brandstof kon worden gebruikt. De ontwikkelde techniek werd daarna in vele fabrieken in de voedingsmiddelenindustrie overgenomen.⁴⁴

Maar wat bleef was de karakteristieke geur tijdens de campagne. In de jaren '90 laaide de discussie daarover weer op naar aanleiding van de stanknota van minister Alders van milieuzaken. Dit was mede aanleiding voor het college van B&W van Breda bij het ontwikkelen van de toekomstvisie voor de spoorzone om in 1996 te filosoferen over een mogelijke verplaatsing van de Wittouck. De directeur van de suikerdivisie van de CSM wees deze gedachte toen nog met kracht van de hand. De CSM had enorm geïnvesteerd in de fabriek in Breda, verplaatsing zou een kapitaalvernietiging van minstens 500 miljoen gulden betekenen.⁴⁵

37 *Nieuwsblad van het Noorden*, 17 januari 1992

38 *De Stem*, 18 oktober 1978

39 *De Stem*, 27 oktober 1987

40 Uittreksel uit het Register van besluiten van de Gedeputeerde Staten der provincie Noord-Brabant d.d. 8 februari 1872 in SAB, ACSMB, inv. nr. 118

41 W.F.H. Speller, *De bietscampagnes 1937&1977 in Breda in "op de Korrel"* jg. 31 (1978) nr. 4, p. 19 in SAB, ACSMB, inv. nr. 424 Verzameling Van Diepen

42 Sluyterman, *Driekwart eeuw CSM*, 145-146

43 *De Stem*, 15 augustus 1975

44 Kleij, *Suiker plakt*, 102

45 *De Stem* 4 mei 1993, 14 maart 1996, 19 maart 1996

12. Suikerfabriek bij nacht in vol bedrijf. (Bron: BN De Stem/Stadsarchief Breda, fotocollectie Johan van Gurp, nr. JVG19791113008)

| HET EINDE VAN DE WITTOUCK

Het sterk regulerende suikerbeleid van de Europese gemeenschap dat eind jaren '60 was ingevoerd was gunstig voor de boeren, maar had de overproductie niet opgelost. Jaarlijks moesten miljoenen tonnen suiker op de wereldmarkt ver onder de kostprijs worden verkocht. Dit kostte de Europese gemeenschap veel geld, maar was ook een doorn in het oog van de wereldhandelsorganisatie WTO. In 2005 werd door de Europese Raad besloten tot een sterke vermindering van de regulering, het verlagen van de subsidies op de verbouw van suikerbieten en het toelaten van rietsuiker. De bietsuikerproductie zou zich in een zeer moeilijke markt moeten zien te handhaven. Vandaar dat de C.S.M. al eind 2004 besloot de bietenverwerking van het concern volledig te concentreren in haar grootste fabriek in het Groningse Hoogkerk. De werknemers van de Wittouck in Breda werden daar op 7 januari 2005, net na het afsluiten van de overigens uitstekend verlopen campagne, over geïnformeerd. Van de 150 vaste medewerkers verloren er 90 hun baan.⁴⁶ De specialiteitenafdeling, waar onder meer stroop en basterdsuiker werden geproduceerd, draaide, verhuurd aan de SuikerUnie, nog door tot november 2008. In 2009 werd het gehele fabriekskomplex gesloopt en sindsdien ligt het terrein braak in afwachting van een nieuwe bestemming.⁴⁷

13. Luchtfoto van het fabriekscomplex in 1986. (Bron: Beeldcollectie Stadsarchief Breda, nr. 19871014, foto KLM aerocarto)

CONCLUSIE

In de 133 jaar van haar bestaan heeft de Bredase suikerfabriek 'Wittouck' onder zeer grillige marktomstandigheden het hoofd boven water gehouden. Afgezien van de oorlogsperiodes en de eerste jaren daarna was er eigenlijk constant sprake van overproductie in de beetwortelsuikerindustrie. De leiding van de 'Wittouck' heeft zich bijna bij voortdurend moeten beraden over de strategische positie van het bedrijf en de te varen koers. Na vijftien jaar werd er al gefuseerd en in 1919 ging de Wittouck op in de C.S.M. met zestien andere fabrieken. Er waren toen al elf particuliere suikerfabrieken gesloten.

Het opgaan in een groot concern had voor het voortbestaan van de Bredase fabriek positieve en negatieve kanten. Met het beschikbare kapitaal van de moedermaatschappij konden ook in de periodes met lage suikerprijzen investeringen worden gefinancierd. Men kon gebruikmaken van de verkooporganisatie van de C.S.M. Door herschikking van de productie vanuit andere fabrieken kon opvang van vraaguitval of vermindering van de beschikbaarheid van suikerbieten worden gecompenseerd en schaalvergroting gerealiseerd. Maar tegelijkertijd kwam de besluitvorming over het voortbestaan van de Bredase fabriek geheel in handen van de concernleiding die gericht was op maximaal rendement van de maatschappij als geheel en die met dit doel frequent overging tot sluiting van

locaties. Het lot van de Bredase fabriek heeft ook na de moeizame start in de beginjaren regelmatig aan een zijden draadje gehangen, met name in de tweede helft van de jaren '20 en begin jaren '90 van de vorige eeuw.

Uit dit onderzoek komen de volgende factoren in beeld die er toe hebben bijgedragen dat men pas in de 21e eeuw de fabriek in Breda sloot. De bedrijfsleiding in Breda heeft van begin af aan veel waarde gehecht aan technische innovatie waardoor de Bredase suikerfabriek regelmatig voorop liep bij de invoering van efficiëntere productiemethoden, zoals het rechtstreeks produceren van witsuiker uit suikerbieten. De opgebouwde kennis en ervaring met raffinage van ruwsuiker is waarschijnlijk de reden geweest dat de concern-directie van de C.S.M. in de jaren '20 niet koos voor de sluiting van de Wittouck, hoewel de verwerking van bieten in Breda gedurende een aantal jaren werd gestaakt. Direct na de oorlog werd de raffinage van geïmporteerde ruwsuiker buiten de campagnetijd weer volop opgepakt. Lange tijd werd de Bredase fabriek ook geleid door directeuren met een lange staat van dienst in de suikerindustrie en goede contacten met de concernleiding, in het bijzonder vader (1907-1932) en zoon (1932-1963) Asselbergs.

De beschikbaarheid van voldoende goedkope arbeidskrachten heeft waarschijnlijk zowel eind jaren '20 als in de jaren '60 meegespeeld bij de besluitvorming over te sluiten locaties. De ligging van de fabriek, goed bereikbaar per schip, per trein en per vrachtauto vanuit de gebieden waar suikerbieten werden verbouwd was uiteraard van belang. In de laatste decennia speelde tevens een rol dat er enorm was geïnvesteerd in gebouwen en installaties in Breda, sluiting betekende een enorme kapitaalsvernietiging.

Uiteindelijk heeft de ontwikkeling van de internationale suikermarkt en de afbouw van de Europese bescherming van de bietsuikerindustrie de Wittouck de das omgedaan.

BRONNEN en LITERATUUR

BRONNEN

**Stadsarchief Breda (SAB),
archief CSM Suikerfabriek Wittouck Breda (ACSMB)**
(1752) 1871-2006 (2008) toegangscode ARC06622.1

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Asselbergs, C.J., *Gedenboek uitgegeven ter gelegenheid van het tachtigjarig bestaan (van de) N.V. Centrale Suiker Maatschappij suikerfabriek-Suikerraffinaderij 'Wittouck', 1872-1952* (Breda, 1953). (De tekst van dit gedenboek is voor een belangrijk deel gebaseerd op het manuscript van A. Hallema uit 1947, *De beetwortelsuikerfabriek "Wittouck" der Centrale Suiker Maatschappij te Breda, Geschiedkundig overzicht ter gelegenheid van het 75 jarig bestaan van de suikerfabriek*).
- Bakker, Joop, 'J.E.A. van de Poel en de april-meistakingen van 1943 in Breda' in *Jaarboek 'de Oranjeboom' 56* (2003).
- Bakker, M.S.C., *Het begin van de suikerindustrie in West-Brabant*, in: *Noordbrabants Historisch Jaarboek 4*, (1987), p. 63-81.
- Diepen, P.J.N. van, 'Suikerfabriek "De Wittouck"' in *Engelbrecht van Nassau*, jg. 3(1984) nr. 4 44-46, vervolg in jg. 4 (1985) nr. 2 27-30 en slot in jg. 4 nr. 4 20-22.
- Hallema, A., *De beetwortelsuikerfabriek "Wittouck" der Centrale Suiker Maatschappij te Breda, Geschiedkundig overzicht ter gelegenheid van het 75 jarig bestaan van de suikerfabriek* (1947), onuitgegeven manuscript in Stadsarchief Breda, archief CSM Suikerfabriek Wittouck Breda, (1752) 1871-2006 (2008) toegangscode ARC06622.1 inv. nr. 150.
- Kleij, P. e.a., *Suiker plakt, Jubileumuitgave ter gelegenheid van het 75-jarig bestaan van CSM suiker* (Amsterdam, 1994).
- Sluyterman, K.E., *Driekwart eeuw CSM (1919-1994), cash flow, strategie en mensen* (Diemen, 1995).

OVERIGE BRONNEN

- Bredasche Courant
- Dagblad De Stem, BN/De Stem
- Nieuwsblad van het Noorden
- Tilburgsche Courant
- De Tribune
- Het Vaderland
- Het Volk